

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

DIDŽIOJO VILNIAUS SEIMO PRELIUDIJA: MEMORANDUMAS RUSIJOS VYRIAUSYBEI

Egidijus Motieka

Memorandumo istoriografija. - Politinė konjunktūra ir naujos alternatyvos. - Spalio pabaiga: "Atsišaukimas į lietuvių tautą". - Lapkričio pradžia: Memorandumo parengimas. - Lietuvos politinis autonomijos projektas. - Memorandumo keliai ir klystkeliai.

MEMORANDUMO ISTORIOGRAFIJA

1905 m. lapkričio mėn. lietuvių visuomenės veikėjų pasiūstas Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S.J.Vitei¹ susilaukė kaip politikų, taip ir istorikų dėmesio. Tačiau iš karto galima pastebėti, kad dažniausiai juo naudotasi įvairioms politinėms ir ideologinėms manipuliacijoms, o gilesnių istorinių studijų taip ir nesulaukta. "Neįtikio" Memorandumas tuometiniams lietuvių radikalams (socialdemokratams ir didesnei daliai demokratų), taip pat kairiųjų politinių jėgų dažnai buvo kritikuojamas Lietuvos Respublikos laikotarpiu, o ką jau kalbėti apie sovietinio laikotarpio istoriografiją. Tačiau tokioms manipuliacijoms buvo panaudojamos ir kur kas svarbesnės politinės akcijos. Tad iškyla klausimas, kodėl straipsnio objektu pasirinktas kažkoks iš pirmo žvilgsnio mažai reikšmingas Memorandumas grafui S.J.Vitei. Juk panašaus pobūdžio prašymų, peticijų ir memorandumų netgi taip pačiais 1905 metais centrinei valdžiai pasiūsta ne keli, ir ne kelios dešimtys, o kur kas daugiau.

Istoriografijoje Memorandumas aptariamas labai fragmentiškai. Kiek plačiau šią problemą svarstė tikrai M.Riomeris², M.Biržiška³ ir iš dalies A.Janulaitis⁴. Pastarojo vertinimuose, pateiktuose praėjus vos kelioms savaitėms po Memorandumo pasirodymo, randame, matyt, tiksliausiai išreikštą tuometinių kairiųjų politinių jėgų - Lietuvos Socialdemokratų Partijos (toliau - LSDP) ir Lietuvių

Demokratų Partijos* (toliau - LDP) - pozicija. Taip pat juose aptinkame ir būdingiausias kairiosios istoriografijos (kairiaja ją pavadinsime sąlyginai: į ją telpa ir palyginti liberalaus LSDP nario A.Janulaičio vertinimai, ir V.Kapsuko bei sovietinių marksistų mintys) bruožus. A.Janulaitis Memorandumą laikė padlaižavimo caro valdžiai pavyzdžiu; jo rengėjus apibūdino kaip "tautos suvedžiotą ir pakampinius politikierius", taip pat prikišo jiems politinį nekompetentingumą. Tačiau pažymėjęs, jog Memorandumas buvo išspausdintas daugelyje rusų ir lenkų laikraščių, A.Janulaitis net nebandė paanalizuoti, kam buvo naudinga tokia jo reklama. Taip pat autoriaus liko nepastebėta, jog konstitucinė Memorandumo išraiška ir jame iškelti politiniai ir kultūriniai reikalavimai faktiškai buvo pirmas nuosekliai pagrįstas Lietuvos politinės autonomijos projektas, ir kad tai, vis dėlto, nesiderina su "politiniu nekompetetingumu".

A.Janulaičio vienpusiškus vertinimus dar galima pateisinti tuo, kad jis buvo tuomet vykustos politinės kovos dalyvis ir nuosekliai išreiškė kairiųjų politinių jėgų pozicijas. Tuo tarpu vėlesnėje kairiojoje istoriografijoje dažniausiai tik pakartojami arba tendencingai performuluojami A.Janulaičio teiginiai. Pirmiausia, tai būdinga V.Kapsukui, pakrikštijusiam Memorandumą "nužemintu memorialu"⁵. Jo manymu, šis dokumetas tebuvęs ankstesnių peticijų kopija. Bene didžiausio pasmerkimo⁶ susilaukė dešimtas Memorandumo paragrafas, skelbęs, kad "Lietuviai reikalauja idant visuose viršiausiuose manifestuose ir paliepimuose nebūtų ignoruojamas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio titulas"⁷. Dar A.Janulaitis Memorandumo rengėjus apibūdino kaip "miršančio sluoksniu" atstovus, o "Vilniaus žinias", kurių redakcijoje jie buvo susitelkę, jis ironiškai kvietė pasivadinti Lietuvos didžiojo kunigaikščio (šiuo atveju caro) organu⁸. Matyt, politinės kovos įkarštis neleido minėtiems autoriams suprasti, jog šio reikalavimo įvykdymas būtų reiškęs tam tikrą, nors ir nominalų, Lietuvos valstybingumo tradicijų pripažinimą.

---

* Ši partija 1906.III.4 pasivadino Lietuvos Demokratų Partija, nors neretai taip buvo vadinama jau 1905 metais.

Sovietinio laikotarpio istoriografijoje stengiamasi įžvelgti šios politinės akcijos klasinę esmę: esą Memorandumas buvęs nukreiptas prieš Lietuvos darbo žmones, stengtasi juos atitraukti nuo klasių kovos, o tai rodo, kad tokiu būdu buvo siekiama gelbėti bankrutavusį carinį režimą⁹. Kartojami seni teiginiai apie tai, jog Memorandume "prašinėjama caro malonių" (nors Memorandumas pateiktas ne prašymo, o reikalavimo forma), teigiama, "kad jis parengtas ir išsiųstas slapta nuo liaudies (nauja medžiaga leidžia teigti, jog svarstant Memorandumo tekstą dalyvavo visų lietuvių politinių partijų ir grupuočių, išskyrus LSDP, atstovai)¹⁰ ir t.t.

M.Riomeris ir M.Biržiška, tuometinių tvykių liudininkai ir dalyviai, taip pat laikęsi kairiųjų pažiūrų (pirmasis dalyvavo Lietuvos lenkų demokratinių sluoksnių veikloje ir palaikė glaudžius ryšius su LDP, antrasis buvo LSDP nariu), vis dėlto sugebėjo gana objektyviai nušviesti Memorandumo pasirodymo sąlygas ir išanalizuoti jo turinį. M.Riomeris, pabrėžęs, jog apskritai Memorandumo siekliai buvo teisingi, teigė, jog šis aktas "neturėjo politinės ir istorinės prasmės"¹¹. Didžiausia Memorandumo klaida, anot jo, buvo rusų biurokratijos kvietimas tribunolo rolei. Netgi dokumente išdėstyta lietuvių tautos istorinių teisių pagrindimą jis laikė nekonkrečiu ir nesavalaikiu¹². Be to, M.Riomeris pastebėjo tai, ko iki jo nesugebėjo įžvelgti kiti autoriai: Memorandumu, deklaravusiu entopolitinį Lietuvos atsiribojimą nuo Lenkijos, gana sumaniai pasinaudojo lietuvių-lenkų konfliktą eskalavusios jėgos¹³. Matyt, faktinės medžiagos trūkumas neleido M.Riomeriui pastebėti, kad Memorandumo parengimas organizuojant lietuvių suvažiavimą Vilniuje* buvo dėsningas ir apgalvotas žingsnis. M.Riomeriui, tuo metu siekusiame sutelkti lietuvių ir lenkų demokratines jėgas ir tikėjusiam lietuvių, gudų, o gal ir lenkų entopolitinio bendrumo perspektyva, Memorandumas atrodė kaip natūralus besikuriančios tautininkų grupuotės "nacionalizmo" pasireiškimas.

---

* Lietuvių suvažiavimo Vilniuje ir Didžiojo Vilniaus Seimo pavadinimai straipsnyje vartojami sinonimiškai.

M.Biržiška, panašiai kaip ir M.Rriomeris, Memorandumą laikė nevykusių politinių žingsnių, "neturėjusių nieko bendra su Lietuvos revoliucinių įvykių raida"¹⁴. Šio dokumento parengimo iniciatyvą jis priskyrė apie "Vilniaus žinias" susitelkusiai tautininkų grupei, o jo autoriumi laikė J.Basanavičių. M.Biržiška gana įžvalgiai pastebėjo Memorandumo išskirtinumą visoje gausybėje prašymų ir peticijų, pasirodžiusių 1905 metais. Jo nuomone, Memorandumas buvo paremtas "senąja ir naująja lietuvių istorija"¹⁵, t.y. šio dokumento rengėjai siekė integruoti senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinių vertybių ir politinių tradicijų atskirus elementus į naujai modeliuojamas, modernias ("buržuazines") tautos valstybingumo kūrimo projektus. Panašius į M.Biržiškos kontraversinius vertinimus išsakė ir kiti Lietuvos Respublikos laikotarpiu rašę kairiųjų pažiūrų autoriai (P.Ruseckas, J.Vileišis¹⁶ ir kt.), apskritai teigiamai atsiliepę apie Memorandumą, tačiau kritikavę jo "susitaikėliškus" teiginius.

Svarstant šią problemą negalima nepaminėti dar vienos grupės autorių, rašiusių Lietuvos Respublikos laikotarpiu. Tai, pirmiausia, to meto tautinių demokratų veikėjas D.Malinauskis¹⁷, J.Kriaučiūnas¹⁸, taip pat artimas tautiniams demokratams Lietuvos Valstiečių Sąjungos (toliau - LVS) narys L.Gira¹⁹ (panašų pozicijų laikėsi ir R.Mackevičius²⁰). D.Malinauskio, pasirašiusio šį dokumentą, ir L.Giros, dalyvavusio jį svarstant, nuomone, Memorandumas buvęs preventyvusis žingsnis, siekęs paruošti visuomenę lietuvių suvažiavimui ir įrodyti, kad šis suvažiavimas bus svarbus etapas į Lietuvos autonomiją. Be to, kaip teigia L.Gira, tai buvo būdas "prieiti prie rusų vyriausybės ir "aukštumose" bandyti klibinti Lietuvos teisių klausimą"²¹. Žinant, jog nuo pat 1905 m. vasaros Peterburge aktyviai buvo svarstomi Suomijos ir Lenkijos autonomijos klausimai, ši nuomonė tampa gana reikšminga. Apskritai, minėti autoriai Memorandumą vertino kaip taktinę priemonę, palengvinusią sušaukti Didįjį Vilniaus Seimą.

Taigi vos fragmentiškai apžvelgus istoriografiją, jau matyti, kad Memorandumas nebuvo eilinis prašymas, adresuotas caro valdžios pareigūnams.

Šiame straipsnyje kaip tik ir stengiamasi platesniame tuometinių įvykių kontekste panagrinėti Memorandumo grafui S. J. Vitei pasirodymo sąlygas, paanalizuoti šio dokumento turinį, taip pat bandoma nustatyti jo reikšmę ir vietą Didžiojo Vilniaus Seimo organizavimo procese. Darbe remiamasi dar mažai į mokslinę apyvartą įvestais Didžiojo Vilniaus Seimo parengiamųjų posėdžių protokolais²², to meto periodika, kita literatūra.

POLITINĖ KONJUNKTŪRA IR NAUJOS ALTERNATYVOS

1904 04 24 (05 07) panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, palaipsniui keitėsi ir Lietuvos sociokultūrinė situacija. Šis procesas pagreitėjo prasidėjus 1905 metų revoliucijai. Kartu keitėsi ir lietuvių visuomeninių politinių jėgų stratifikacija. Iki 1905 m. nacionaliniame judėjime vyravusios LSDP ir LDP jau turėjo skaitytis su išaugusia katalikų bažnyčios įtaka, o taip pat su besiformuojančios tautininkų srovės politiniais siekliais.

1902 m. "Varpo" laikraščio grupuotės pagrindu įsikūrusi LDP lietuvių visuomeniniame judėjime atstovavo radikaliųjų liberalų sparną. Tame pačiame "Varpe" bendradarbiavę nuosaikieji liberalai (G.Landsbergis-Žemkalnis, V.Urbonavičius, J.Kriaučiūnas, P.Vileišis, M.Davainis-Silvestraitis ir kt.) XX a. pradžioje iš esmės deklaravavo analogiškus radikalams etnopolitinius tikslus (programa maximum - nepriklausoma Lietuvos valstybė), tačiau tuometinėmis politiniam veikimui nepalankiomis sąlygomis akcentavo kultūrinės veiklos prioritetą. Didelės galimybės šią veiklą plėtoti kaip tik ir susidarė, panaikinus lietuviškos spaudos draudimą. Nuosaikieji liberalai susibūrė apie "Vilniaus žinių" redakcija, kuri palaipsniui, per 1905 metus, tapo lietuvių kultūrinės-organizacinės veiklos centru²³.

LDP, 1902-1903 m. aktyviai propagavusi "tautos vienybės" idėjas, 1903 m. pab. - 1904 m. perėjo prie "tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo" programos. 1904-1905 m. LDP buvo "autonomistų kuopos", telkusios lietuvių, lenkų, žydų ir baltarusių demokratinę inteligentiją ir reikalavusios Lietuvos autonomijos, vieną iš organizatorių ir aktyviausia dalyvė. Tai nereiškė ankstesnių LDP ir "Varpo" principų revizijos, o

paprasciausiai buvo to paties tikslo siekimas kitomis priemonėmis. Kitų Lietuvoje gyvenusių tautų (ypač lenkų) intelektualinių sluoksnių įtraukimas į Lietuvos autonomijos projektų kūrimą reikšmingas jau vien tuo, jog tai buvo atsvara gausybei sumanymų (tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje), reikalavusių prijungti Lietuvą ir Baltarusiją prie projektuojamos Lenkijos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje. Tačiau išsiskyrus lietuvių (t.y. LDP) ir lenkų-baltarusių-žydų, reikalavusių Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos (tai galima laikyti istorinės Lietuvos modeliu), pozicijoms, o taip pat nepavykus suderinti politinių platformų su LSDP, LDP akcijos lietuvių visuomenės akyse kiek susvyravo. Tiesa, su LSDP 1905 m. pavasarį ir vasarą vykusios derybos buvo lyg ir sėkmingos, netgi buvo numatyta sušaukti "Vilniaus seimą" (t.y. Lietuvos Steigiamąjį Seimą Vilniuje), tačiau šio tikslo įgyvendinimui konkrečių žygių nesimta²⁴.

Tuo tarpu nuosaikieji liberalai nuo 1905 m. tarsi perėmė buvusias LDP funkcijas ir pradėjo aktyviai propaguoti "tautos vienybės" lozungą. Politinio Lietuvos gyvenimo suaktyvėjimas 1905 metais, tautos vienijimo uždaviniai lėmė laipsnišką nuosaikiųjų liberalų įsijungimą į politinę veiklą. 1905 m. spalio 17 d. caro manifestas, deklaruojantis visas politines teises ir laisves (ne visos jos buvo įgyvendintos), nuosaikiams liberalams leido derinti kultūrinę ir legalią politinę veiklą. Šios "Vilniaus žinių" grupuotės, jau tuo metu neretai krikštijamos "tautininkų" vardu (save vadinusios "nepartine grupe", o Didžiojo Vilniaus Seimo metu ir po jo - "tautiniais demokratais")*, veiklos politizavimą taip pat determinavo Rusijos valdančiųjų, kartu ir plačiųjų visuomenės sluoksnių svarstyti Lenkijos autonomijos klausimus. Kadangi lenkai reikalavo ir tuo metu į Varšuvos generalgubernatorystę (Pavyslio kraštas) įėjusių Suvalkų gubernijos lietuviškų žemių, o Lietuvos autonomijos klausimas 1905 m. rugsėjo-

---

* Praslinkus vos keltoms dienoms po Didžiojo Vilniaus Seimo, 1905.XI.27(XII.10) ši grupuotė įkūrė Tautiškąją Lietuvių Demokratų Partiją (žr.: Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija. Protokolas // LKLI RS F 22-1440. L. 2-3).

spalio mėn. vykusiuose Rusijos žemietijų (zemstų) ir miestų atstovų suvažiavimuose nesulaukė pritarimo net Rusijos demokratinių sluoksnių tarpe²⁵, buvo reikalinga akcija, deklaruojanti Lietuvos etnopolitinio atskirumo siekį. Šių funkcijų ir ėmėsi tautiniai demokratai, išskeldami Lietuvos suvažiavimo idėją (plačiau apie tautinius demokratų žr. Miknys R., Motieka E. Tautiškoji Lietuvos Demokratų Partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. - T.1 (Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos. - V., 1990.-P.80-125).

SPALIO PABAIGA: "ATSIŠAUKIMAS Į LIETUVIŲ TAUTĄ"

1905 m. spalio 19 (lapkričio 1) d. "Vilniaus žinių" redakcijoje įvyko tautinių demokratų sušauktas lietuvių politinių partijų ir grupuočių susirinkimas, kuris pritarė lietuvių suvažiavimo sumanymui ir išrinko Organizacinį komitetą²⁶ (toliau - OK, plačiau apie OK veiklą žr.: Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizacija // Proskyna, - 1990. - Nr.4(7). - P.233-239). Daugumą jame sudarė tautiniai demokratai, kuriems atstovavo 8 nariai (J.Ambraziejus, J.Basanavičius, M.Davainis-Silvestraitis, G.Landsbergis-Žemkalnis, kun. St.Stakelė, V.Urbonavičius, A.Vileišis). Po 2 žmones atstovavo LDP (F.Bortkevičienė, P.Višinskis) ir LSDP (A.Domaševičius, Vl.Sirutavičius). Taip pat į OK įėjo Vilniaus lietuvių inteligentai, nepriklausę jokiai politinei grupei, tačiau blokavęsi su tautiniais demokratais (J.Baronas, kun. P.Jokubėnas, G.Sapkauskaitė). Tiesa, LSDP atsisakė dalyvauti OK veikloje, kuri laiką abejojo ir LDP. Vis dėlto po karštų debatų Centro Komite, LDP išitraukė į suvažiavimo rengimo darbą²⁷. Ypač aktyvūs buvo jaunieji demokratai, kaip tik šiuo, Lietuvos suvažiavimo parengiamuoju laikotarpiu, pradėję organizuoti LDP padalinį - Lietuvos Valstiečių Sąjungą (toliau - LVS). Besikurianti LVS buvo pagrindinė tautinių demokratų pagalbininkė tiek propaguojant Lietuvos suvažiavimo idėją, tiek sprendžiant konkrečius techninius suvažiavimo rengimo klausimus.

Taigi jau pirmomis OK veiklos dienomis buvo sudaryta lietuvių politinių grupuočių koalicija. Į ją įėjo LDP ir

besiformuojanti LVS, partiniu požūriu dar neapsiforminę tautiniai demokratai, taip pat nepartinė inteligentija. Vis dėlto visų lietuvių politinių jėgų suvienyti nepavyko: į koaliciją neįėjo LSDP, o konfesinė inteligentija dar tik derino savo politines platformas tarpusavyje ir su katalikų bažnyčios vyresnybe. Tiesa, pavieniai jos atstovai priklausė tautiniams demokratams arba išitraukė į lietuvių suvažiavimo organizavimą, neatstovaudami jokiai politinei grupei.

Pirmas svarbus OK uždavinys buvo parengti "Atsišaukimą į lietuvių tautą", kviečiantį lietuvių visuomenę rinkti atstovus į lietuvių suvažiavimą, įvyksiantį 1905 m. lapkričio 21-22 (gruodžio 4-5) d. Pateikus du "atsišaukimo į lietuvių tautą" variantus - J.Basanavičiaus (nuo tautinių demokratų ir nepartinių) ir P.Višinskio (nuo LDP) - išryškėjo esminiai jų skirtumai. P.Višinskio projekte buvo atvirai deklaruoti lietuvių tautos politiniai siekiai (t.y. Lietuvos politinė autonomija). Jo nuomone, lietuviai turėjo pasinaudoti palankia situacija ir išsikovoti maksimumą politinių teisių. J.Basanavičiaus programa buvo atsargesnė ir daugiau kvestionavo lietuvių kultūrinės problemas²⁹. Kadangi "Atsišaukimo" tekstą turėjo publikuoti "Vilniaus žinios", reikėjo parinkti labai atsargias formuluotes. Bet kuriuo momentu buvo galima tikėtis vietinės carinės administracijos represijų, taip pat įvairių, Vilniuje veikusių nelietuviškų politinių grupuočių insinuacijų, galėjusių sužlugdyti Lietuvių suvažiavimą. Pagaliau, po karštų ginčų X.22 (XI.4) OK priėmė kompromisinį variantą, kuris galutinai buvo patvirtintas X.27 (XI.9)³⁰, o "Vilniaus žiniuose" atspausdintas X.29 (XI.11)³¹.

Nors P.Višinskiui pavyko išreikalauti kai kurių politinių akcentų (kadangi jų buvo mažai, P.Višinskis nusprendė iš OK pasitraukti; į jo vietą buvo išrinktas kitas LDP narys J.Vileišis)³², tačiau "Atsišaukime" vyravo J.Basanavičiaus projekto teiginiai. Nuosaiiki J.Basanavičiaus ir apskritai tautinių demokratų taktika buvo tolesnės sėkmingos OK veiklos garantas. Sekantis žingsnis - Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S.J.Vitei, - kaip tik ir atskleidė tikruosius OK tikslus, jo kryptingą orientaciją į Lietuvos politinių problemų sprendimą.

LAPKRIČIO PRADŽIA: MEMORANDUMO PARENGIMAS

LDP ir LVS* pradėjus aktyvią propagandą Lietuvos kaime, tautiniai demokratai suvažiavimo idėjai skleisti labai sumaniai panaudojo savo dienraštį "Vilniaus žinios". Po "Atsišaukimo į lietuvių tautą" paskelbimo, laikraštyje vis dažniau buvo paliečiamas Lietuvos autonomijos klausimas³³. Tačiau kaip jau buvo minėta, Lenkijos autonomijos klausimo aktualumas lėmė ir kitas politines akcijas.

Memorandumas grafiui S.J.Vitei buvo svarstomas net trijų OK posėdžių metu. X.31 (XI.13) d. posėdyje J.Basanavičius pasiūlė nusiųsti į Peterburgą delegaciją pranešti "(...) priderančiai vyresnybei pašalininiu keliu, kad įvedant Lenkijoje autonomiją, Suvalkų gubernijos lietuviškoji dalis būtų išskirta iš dabartinės Lenkijos ribų ir priskirta prie Lietuvos, duodant jai tokią pat autonomiją, kaip visai Lietuvai (...) "³⁴. Kaip matome, Suvalkų gubernijos klausimo sprendimas panaudojamas kaip pretekstas iškelti visos Lietuvos autonomijos reikalavimą. OK pritarus J.Basanavičiaus sumanymui, išrenkamas penkių žmonių komitetas (P.Vileišis, J.Basanavičius, Vl.Pauliukonis, J.Baronas, O.Pleirytė), turėjęs parengti Memorandumą, pagrindžiantį istorines lietuvių tautos teises ir iš jų plaukiančius konkrečius kultūrinius ir politinius reikalavimus. Taip pat išrenkami delegatai, turėję pristatyti dokumentą į Peterburgą: Motiejus Matulaitis, P.Vileišis, J.Basanavičius, St.Raila, o Peterburge prie jų turėjo prisijunti kun. J.Maciulevičius (J.Mačiulis-Maironis) arba prof. A.Dambrauskas³⁵. Gana įdomus abiejų dvasiškių įtraukimo į delegaciją faktas, leidžiantis daryti prielaidą apie esamus arba geidžiamus glaudžius OK ryšius su gerai žinojusia tuometinę konjunktūrą Peterburgo lietuvių dvasininkija. Juo labiau, kad tuo metu vyko aktyvus paruošiamasis darbas įkuriant Lietuvių Krikščionių

---

* LVS steigiamasis suvažiavimas įvyko kiek vėliau, Didžiojo Vilniaus Seimo metu

Demokratų Partija. O jame dalyvavo tiek Lietuvos, tiek Peterburgo lietuvių katalikų dvasininkija.

Atkreiptinas dėmesys, jog išrinktas komitetas turėjo paruošti Memorandumą per 2 dienas. Į Peterburgą numatyta išvykti lapkričio 3(16) d. "(...) kad Petrapilėje būtų lapkričio 4 diena"³⁶. Tai gi labai skubėta. Iki numatyto Lietuvių suvažiavimo buvo likę vos trys savaitės. Iškėlus aukščiausiu lygiu Lietuvos autonomijos klausimą, bet kokia centrinės valdžios reakcija į Memorandumą būtų padiktavusi atitinkamą OK poziciją ir leidusi koreguoti ruošiamo lietuvių suvažiavimo terminus ir programą. Nors šaltiniuose ir neminima, tačiau, matyt, ketinta gauti audienciją pas vieną iš aukštųjų pareigūnų, galbūt net pas Ministrą Pirmininką grafą Vitę* (Memorandumas buvo parašytas jo vardu). Apie tai galima spręsti iš numatytos delegacijos sudėties. P.Vileišis ir J.Basanavičius palaikė glaudžius ryšius su vietiniais caro pareigūnais, taip pat turėjo nemažai pažinčių ir Peterburge. Be to, nėra nereikšmingas ir vieno iš aukštesniųjų dvasininkų įjungimas į delegacijos sudėtį. Jos respektabilumas lyg ir teigtų ne tik apie formalų Memorandumo įteikimą, bet ir apie detalų Lietuvos politinės autonomijos projekto išdėstymą.

Lapkričio 2(15) d. OK posėdyje nutariama "priimti sustatytą D-ro Basanavičiaus Memorandumo projektą"³⁷. Dėl Memorandumo autorystės abejonių nekyla. Memorandumo juodraštyje randame įrašą J.Basanavičiaus ranka: "Mano diktuoja, Vl.Pauliukonio rašyta"³⁸. Tiesa, J.Vileišis Memorandumo autoriais laiko J.Basanavičių ir D.Malinauskį³⁹, tačiau pats D.Malinauskis kalba tik apie tai, jog buvęs "igaliotas pasirašyti" šį dokumentą, apie bendraautorystę neužsimindamas⁴⁰. Tame pačiame posėdyje keičiama delegacijos sudėtis: į "negalinčio keliauti" P.Vileišio vietą išrenkamas artimas tautiniams demokratams J. Gediminas-Beržanskis-Klausutis, o vietoj Motiejaus Matulaičio, jei šis iki nustatyto laiko į Vilnių neatvyktų - jo

---

* Kalbama apie tai, kad jis "bus paduotas Ministerių Pirminikui gr. Vitėi", tačiau nenurodyta, ar tai bus atlikta tiesiogiai, ar per tarpininkus (žr. Vilniaus Seimo medžiaga. Op. cit. L. 16).

brolis Vincas Matulaitis - Peterburgo Labdaringosios Lietuvių ir Žemaičių draugijos pirmininkas.

Dėl visuotinio geležinkelininkų streiko išrinktai delegacijai neišvykus į Peterburgą, lapkričio 5(18)d. OK posėdžio dalyviams dar kartą buvo perskaitytas jau išspausdintas "Vilniaus žinių" spaustuvėje Memorandumo tekstas⁴¹. Tačiau šį kartą prasidėjo aštrios diskusijos. Pasisakė tautiniai demokratai P.Vileišis, J.Basanavičius, P.Matulionis, J.Kriaučiūnas, G.Landsbergis-Žemkalnis, LVS atstovai L.Gira, J.Gabrys-Paršaitis, LDP narys J.Jablonskis ir kiti. OK posėdžių protokoluose nekalbama apie nesutarimų motyvus, tačiau, matyt, LDP, o galbūt iš dalies ir "LVS atstovams, buvo nepriimtini kai kurie Memorandumo postulatai, iš pirmo žvilgsnio galėję pasirodyti "susitaikėliškais" (apie tai kalbėta įvadinėje straipsnio dalyje). Vis dėlto, kaip teigiama protokole, Memorandumo tekstas buvo "priimtas absoliučia balsų dauguma"⁴². Bet vėlgi, J.Basanavičiui pakvietus dalyvaujančius asmenis dokumentą pasirašyti, P.Vileišis, A.Vileišis, V.Urbonavičius ir kai kurie kiti tai padaryti atsisakė. Sunku tiksliai nustatyti atsisakiusiųjų pasirašyti motyvus* (juk dauguma jų balsavo už Memorandumo patvirtinimą), tačiau, pvz., P.Vileišio pozicija nesunkiai gali būti suprasta. Šis visuomenės veikėjas, beje, leidęs išspausdinti Memorandumą savo spaustuvėje, o vėliau išspausdinęs jį ir "Vilniaus žiniose"⁴³, be abejonės, žinojo politinę konjunktūrą ir, matyt, nenorėjo komplikuoti savo, kaip "Vilniaus žinių" leidėjo (jei neįskaitysime "Lietuvos Bitininko", tai buvo vienintelis lietuvių laikraštis Lietuvoje) ir taip sudėtingos padėties. Memorandumą be J.Basanavičiaus, sutiko pasirašyti dar trys tautiniai demokratai - D.Malinauskis, M.Davainis-Silvestraitis ir kun. J.Ambraziejus. Logiškai mąstant, visas OK ir negalėjo pasirašyti dokumento, nes jo publikavimo atveju būtų atskleista Komiteto sudėtis. Šia proga galima paminėti, jog dar pačioje OK veiklos pradžioje jo nariai

---

* Pavyzdžiui, XI.5(18) d. protokole yra J. Jablonskio įrašas: "Mano nuomone, toje formoje, kurioje Memorandumas parašytas, siųsti nė vežti nereikėtų" (žr. Vilniaus Seimo medžiaga. L. 20).

pareiškė pageidavimą, kad po visais OK vardu išleistais dokumentais pasirašytų tik jo pirmininkas J. Basanavičius ir sekretorius J. Kriaučiūnas⁴⁴. Pavyzdžiui, "Atsišaukimas į lietuvių tautą" buvo pasirašytas tik jų dviem.

Keturi tautiniai demokratai pasirašė dokumentą "kaip tvairių Lietuvos kraštų piliečių įgaliotiniai"⁴⁵. Taigi bent formaliai jų negalima apkaltinti uzurpavus lietuvių tautos atstovavimo teises, nors tokių kaltinimų tuomet buvo⁴⁶. Taip pat kritikuota istorinių lietuvių tautos teisių argumentacija, ypatingai akcentuojant reikalavimą Rusijos carui nevengti Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio titulo. Tačiau tai daugiau būdinga LSDP pozicijai. LDP nariai apsiribojo Memorandumo kritika apskritai⁴⁷, nekvestionuodami atstovavimo teisių problemos. Juk Memorandumas buvo svarstytas OK posėdžių metu, dalyvaujant LDP, LVS, tautiniams demokratams, o taip pat nepartinei inteligentijai. Kaip jau minėta, priimtas jis irgi buvo balsų dauguma.

Galutinai patvirtinus Memorandumą, dėl tebesitęsiančio visuotinio geležinkelininkų streiko tame pačiame XI.5(18) posėdyje grafui Vitei jį nutariama nusiųsti paštu.

LIETUVOS POLITINĖS AUTONOMIJOS REIKALAVIMAS

1905 m. rudenį prašymų ir peticijų banga jau buvo atslūgusi⁴⁸. Memorandumo autoriai, išdrįsę pasirinkti šią jau "atgyvenusią" ir pasak jų oponentų netgi "gėdingą" protesto priemonę, teigė, jog jų paruoštas dokumentas tikrai apibendrina visas ankstesnes aukštesniesiems caro pareigūnams adresuotas lietuvių peticijas*. Iš dalies galima sutikti su šiuo teiginiu, tik reikia pridurti, kad tautiniai demokratai kiek kuklojai vertino Memorandumo reikšmę. Pirmiausia, tai buvo koncentruota lietuvių tautos kultūrinių ir politinių reikalavimų, paremtų istorine argumentacija, išraiška. Į akis krinta konstitucinė jo forma, logiškos,

---

* Memorandumas grafui Vitei publikuojamas šiame leidinyje, todėl siekiant nesikartoti, nuorodos į Memorandumą nebus pateikiamos.

nuoseklios formuluotės. Nereikėtų užmiršti, kad daugiausiai prie Memorandumo ruošimo prisidėjo J. Basanavičius, tautinių demokratų ideologas ir vienas svarbiausių Lietuvos suvažiavimo organizatorių, turėjęs nemažą dalyvavimo kultūrinėje ir politinėje veikloje patirtį.

Be abejonės, šį dokumentą tik sąlyginai galima vadinti Lietuvos politinės autonomijos projektu. Tokių pretenzijų nekėlė ir dokumento autoriai. Savo apimtimi ir forma jis nedaug skyrėsi nuo įprastinių peticijų ir prašymų. Turint galvoje, jog adresatas buvo aukštas caro pareigūnas, Memorandumas turėjo būti lakoniškas, suformuluotas tezių pavidalu ir kartu informatyvus. Panašių į Memorandumą Lietuvos autonomijos projektų buvo ir anksčiau. Jais galima pavadinti LSDP ir LDP programinius dokumentus, lietuvių inteligentijos komunikatus 1905 metais ir kt. Todėl norėtusi išskirti Memorandumo specifiką ir šiame kontekste.

Formaliai Memorandumą sudaro dvi dalys: 1) įvadinė, kurią galima pavadinti istoriniu etudu ir 2) lietuvių tautos reikalavimai. Tačiau įvadinėje dalyje galima taip pat išskirti dvi dalis, kurios savaip determinuoja žemiau išdėstytus reikalavimus. Pirmoje akcentuojama lietuvių tautos savastis, praeitis ir Lietuvos valstybingumo tradicijos, antroje - atbudusios tautos siekimas tęsti šias istorines tradicijas ir kartu būti naujosios istorijos subjektu.

Nesunku pastebėti, kad Memorandume dominuoja politiniai reikalavimai. Ankstesnėse peticijose daugiau buvo akcentuojamos kultūrinės problemos, o politinės arba būdavo formuluojamos nenuosekliai, arba apsiribodavo bendrademokratinio pobūdžio deklaracijomis. Kultūriniai klausimai Memorandume aptariami minimalia, jiems skirta vos du paragrafai (7,8), kuriuose reikalaujama Lietuvai vieningos demokratinės švietimo sistemos (su Vilniaus Universitetu) ir pripažinti lietuvių kalbą "administracijos kalba" lietuvių gyvenamose vietose. 1904 metais, carinei valdžiai pripažinus lietuvių tautos egzistavimą de facto, susidarė sąlygos legalizuoti lietuvių kultūrinį veikimą. 1904 m. II pusėje, ir ypač prasidėjus 1905 m. revoliucijai, palaipsniui keitėsi lietuvių kultūrinės-organizacinės veiklos formos, o tai leido sukcentruoti šią veiklą Vilniuje ir Kaune. Esant tokiai padėčiai, t.y. caro administracijai iš

esmės netrukdam kultūriniam pokyčiam Lietuvoje (tiesa, suvaržymai 1904-1907 m. buvo panaikinti laipsniškai, jie iš dalies išliko ir 1908-1914 m.), atsirado galimybė realizuoti kultūrinės autonomijos siekį. Tai buvo tik laiko klausimas. Tuo tarpu, kaip jau buvo minėta anksčiau, 1905 m. spalio-lapkričio mėn. susiklosčiusi situacija reikalavo ryžtingų politinių žingsnių. Matyt, todėl Memorandume ir nėra detalaus naujai besiklostančios lietuvių kultūrinės sistemos projekto, o kultūriniai reikalavimai paprasčiausiai pajungiami politiniams.

Memorandume galime išskirti du politinių deklaracijų lygmenis. Be abejo, pirmiausia į akis krinta bendrademokratiniai, tai yra, visuotiniai priimtų politinių teisių ir laisvių reikalavimai. Dokumente jiems skirti 5 paragrafai (2,3,4,5,6). Reikalaujama žodžio, spaudos, sąjungų, susirinkimų, sąžinės laisvės, asmens, buto neliečiamybės, luomų panaikinimo, lygybės prieš įstatymus ir kt. Visos šios politinės teisės ir laisvės buvo paskelbtos 1905 m. spalio 17 (30 d.) caro manifeste. Tiesa, jų realizavimas tiek visoje Rusijos imperijoje, tiek Lietuvoje, buvo problemiškas. Šių klausimų sprendimas priklausė nuo tolesnio revoliucijos vystymosi, o iš dalies ir nuo vietinės caro administracijos konkrečių veiksmų. Tačiau Memorandume minėti bendrademokratiniai reikalavimai neatsiejami nuo Lietuvos politinės autonomijos siekio. Ši Lietuvos autonomijos problema, nors įvardinta tik 3 paragrafuose (2,4,9), yra esminis Memorandumo klausimas. Tiesiogiai arba netiesiogiai jam pajungti visi kiti dokumente aptariami dalykai.

Lietuvos "plačios autonomijos" reikalavimas pirmiausia, grindžiamas tautos apsisprendimo teise. Apie tai kalbama 2 paragrafe, kur teigiama, kad lietuvių siekimas "žmogui įgimtos laisvės" ir siekimas "autonomijos su įsteigiamuoju seimu" Vilniuje - neatskiriami dalykai. Tačiau šiuo požiūriu Memorandumas niekuo ypatingu neišsiskyrė iš kitų Lietuvos autonomijos projektų, kuriuos 1904, o ypač 1905 metais kėlė lietuvių politinės partijos ir organizacijos. Juose Lietuvos politinės autonomijos siekis taip pat buvo grindžiamas sunkia ekonomine ir kultūrine krašto padėtimi, išaugusiu politinės sąmonės lygiu, lietuvių inteligentijos ir liaudies

subrendimu savarankiškai tvarkytis ir t.t. Tačiau Memorandume šalia tautos apsisprendimo teisės aptinkame pakankamai kvalifikuotą Lietuvos valstybingumo tradicijų istorinę analizę. Po 1863-1864 m. tai buvo pirmas programinis dokumentas, kur Lietuvos autonomijos siekis motyvuojamas istorinėmis tradicijomis. 1905 metų revoliucijos sąlygomis, vos ne kasdien besikeičiant politinei situacijai, tokie argumentai netgi daugeliui lietuvių visuomenės veikėjų buvo nesuprantami. Galbūt todėl Memorandumas, lyginant jį su Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimais, ir nublanko tautos sąmonėje, nors šie abu dokumentai labai svariai vienas kitą papildo. Kartu įdomu pastebėti, kad asmenys, sugebėję įžvelgti tikrąją Memorandumo prasmę ir reikšmę, išskyrus L.Girą, buvo bajoriškos kilmės (M.Riomeris, M.Biržiška, D.Malinauskis).

Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, siekio pagrindimas tiek erdvėlaikio požiūriu, tiek savo vidine logika yra trejopas: įvadinėje Memorandumo dalyje senosios Lietuvos valstybės - LDK - tradicija siejama su tuometiniu (t.y. XIX a. pab. - XX a. pr.) lietuvių tautos atgimimu. Toliau išdėstyti lietuvių reikalavimai implikuoja du pirmuosius semantinius laukus, leidžiančius pagrįsti šį Lietuvos autonomijos projektą, o kita vertus, aktualizuoja tą patį Lietuvos autonomijos siekį, prisitaikant prie tuometinių politinių aplinkybių. Be abejonės, ši istorinė motyvacija, išdėstyta įvadinėje Memorandumo dalyje, būtų buvusi analogiška ir kitai, aukštesnei Lietuvos valstybingumo formai pagrįsti, neišskiriant ir nepriklausomos valstybės idėjos.

Įvadinė Memorandumo dalis pradedama nuo įrodinėjimų (su aliuzija į mokslinius tyrinėjimus), jog lietuviai dabar jų apgyventose žemėse esą autochtonai. Akcentuojama lietuvių kilmė, jų apgyvendinta teritorija, jos vardas - Lietuva ir "iki šiol išlaikyta ariškoji lietuvių kalba seniausioje formoje". Toliau nurodama, kad "patys lietuviai išdirbo tos šalies kultūrą". Kaip matyti, lietuvių tautos savitumas pradžioje logiškai grindžiamas etnolingvistiniu ir apskritai etnokultūriniu pradais. Šie esminiai lietuvių tautos identifikavimosi aspektai vėliau papildomi apžvelgiant politinės organizacijos - valstybės kūrimąsi ir tautos

suklestėjimą jai susikūrus. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos valstybės (LDK) laikotarpis skaidomas į dvi dalis: ikikrikščionišką ir krikščionišką. Pagrindinis ikikrikščioniško laikotarpio akcentas - pilnas tautos suverenumas, jos savasties apraiška aukščiausia forma. Vėliau, teigiama Memorandume, priėmus krikščionybę, unijiniai ryšiai su Lenkija "nužudė tautiškąją lietuvių dvasią". Ši citata leidžia teigti, jog Memorandume pripažįstama lingvistinė ir apskritai kultūrinė polonizacija, tačiau neigiama politinė. Tai patvirtina ir teiginys, kad "iki pat pirmojo lietuviškai-lenkiškos Respublikos išdraskymo (1772 m.) (...) Lietuva visiškai savivaldė buvo"* , kuris iš esmės reiškia tvirtinimą, jog iki pat XVIII a.pab. buvo išlaikytas LDK etnopolitinis atskirumas bendroje su lenkais Abiejų Tautų Respublikoje. Turint galvoje 1905 m. aštriai iškilusį Lenkijos autonomijos klausimą ir daugybę projektų, siekiančių prijungti prie šios autonomijos ir Lietuvą su Baltarusija, visiškai suprantamas Memorandumo autorių noras pabrėžti juridinę ir netgi faktinę LDK ir Lenkijos lygybę žlungant bendrai valstybei XVIII a. pabaigoje.

Kaip jau buvo minėta (žr. P.11), Memorandumo įvadinėje dalyje taip pat akcentuojamas atgimusios tautos siekimas tęsti senąsias Lietuvos valstybingumo tradicijas. Ta proga pateikiama trumpa Rusijos, uzurpavusios suverenias Lietuvos (LDK) teises, socialinės, ekonominės ir kultūrinės politikos analizė XVIII a. pab. - XX a. pr. Kartu čia aptinkame besiformuojančius naujus Lietuvos valstybės piliečio sampratos parametrus. Lietuvių tautos atgimimas tiesiogiai grindžiamas "lietuvių tautos ir jų kalbos persekiojimu" ir "europietiško progreso įtaka". Neabejotinai kalbama apie "žemesniojo", t.y. valstiečių luomo atgimimą (todėl šiuo atveju tikslesnė būtų "pabudimo" sąvoka). Akcentavimas, kad "tautinė sąmonė paplito po visą Lietuvą" ir "lietuviai dabar didžiuojasi savo kalba, būdu ir papročiais", iš esmės reiškia šio luomo identifikavimąsi naujame, aukštesniame lygyje. Šis

---

* Memorandume teigiama, kad esminis Lietuvos valstybingumo apribojimas įvyko I Abiejų Tautų Respublikos padalijimo metu, visiškai neakcentuojant II ir III padalijimų. Mūsų nagrinujamu aspektu tai neturi jokios reikšmės.

tautinės sąmonės lygmuo jau leidžia kalbėti apie Memorandume projektuotą naujo tipo pilietinę visuomenę, t.y. apie siekimą įtvirtinti pilietybės instituciją visiems lietuvių tautos sluoksniams ir luomams. Tačiau kartu teigiama, jog atgimusi lietuvių tauta "brangina istorines tradicijas", t.y. tradicijas tų laikų, kai pilietybės institucija buvo taikoma nedidelei visuomenės daliai - Lietuvos (LDK) bajorų luomui. Be abejonės, šiuo atveju istorinių tradicijų puoselėjimo priskyrimas visai lietuvių tautai yra sąlyginis. Šias priedermes netgi mūsų aptariamam laikotarpiui galėjo atlikti tik Lietuvos bajorija, kuriai, nors ir paliečiai kultūrinės (tuo pačiu ir lingvistinės) polonizacijos, tautiškumas ir pilietiškumas reiškė viena ir tą patį, ir iš valstiečių kilusi lietuvių nacionalinė inteligentija, kuri, kaip matyti ir iš mūsų nagrinėjamo Memorandumo, taip pat jau suvokė, kad "(...) pilietiškumas ir istoriškumas (...) yra paralelūs, persipynę, susilieję reiškiniai" ir kad "(...) per istorijos suvokimą (...) tauta darosi tikrai sąmoninga"⁴⁹. Memorandume kaip tik ir glūdi mintis, kad jau subrendo prielaidos naujai besiformuojančiai etnosocialinei bendrijai - lietuvių tautai - suvokti save kaip pilietinės ir politinės istorijos subjekta. Todėl jo įvadinėje dalyje šalia politinės ir kultūrinės rezistencijos XIX amžiuje, kur kas daugiau dėmesio skirta reanimuoti istorinėje tautos sąmonėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijas.

Toliau išdėstytuose lietuvių reikalavimuose pilietybės samprata paliečiama paragrafuose 2,3,4,5,6,8. Ji nagrinėjama dviem pjūviais: pirma, apie tai jau buvo užsiminta, pilietybės institucija taikoma visiems visuomenės luomams ir sluoksniams ir antra - visoms Lietuvoje gyvenančioms tautoms. Ypatingai pabrėžiamas visų Lietuvoje gyvenančių tautų lygios teisės (paragrafai 2,3,4,6,8). Šis primygtinis akcentavimas gali būti suprantamas kaip neatskiriama bendrademokratinų reikalavimų dalis. Kita vertus, nereikėtų užmiršti, jog kuriamas Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, projektas. Todėl visai natūralu, kad ši projekcija implikuoja ir pilietybės sampratą, apimančią visus Lietuvos gyventojus (apie Lietuvos politinės autonomijos ribas žr. P). Bene tiksliausiai šis siekimas išreikštas paragrafe 4, kuriame dėmesį patraukia ir

reikalavimas, kad "lietuviai" ir "kitos Lietuvos tautos" galėtų "dalyvauti per savo atstovus lietuvių seime Vilniaus mieste ir visuotiniame valstijos parlamente". Kaip matyti, Lietuvos piliečio samprata vienodai taikoma tiek "lietuviams", tiek "kitoms Lietuvos tautoms". Modeliuojama pilietinė visuomenė, kurios esmę galima išreikšti formule - lietuvis = Lietuvos valstybės pilietis. Kitaip tariant, atsisakoma etnokultūrinės asimiliacijos, tačiau propaguojama etnopolitinė integracija.

Tautos sampratos rėmai pradeda plėstis dar XVIII a. pab. - XIX a. pr., kai Lietuvos visuomenėje brendo supratimas, kad valstiečiai yra tautos dalis ir kad asmens laisvė - tai pilietinė laisvė, suteikianti valstiečių luomui teisę į Tėvynę⁵⁰. Šie procesai nors ir buvo sustiprėję 1794 m., 1830-1831 m. ir 1863-1864 m. sukilimų metu, iki XX a. pr. vyko gana lėtai. Turint galvoje sudėtingą XX a. pradžios sociokultūrinę situaciją Lietuvoje, Memorandumas unikalus tuo, jog tai pirmasis lietuvių inteligentijos programinis bandymas kvestionuoti pilietinės visuomenės sampratos istorines šaknis.

Atskiro aptarimo vertas ir klausimas dėl Lietuvos politinės autonomijos ribų. Ši problema galėtų būti nagrinėjama labai plačiu kontekstu, tačiau čia pasitenkinsime tik jos išskėlimu. Visų pirma tai liečia Lietuvos ir Lenkijos politinio bendrumo idėją, o tai determinuoja daugybę kitų problemų, susijusių su Lietuvoje ir Baltarusijoje gyvenusių tautų ir socialinių sluoksnių etnopolitine ir etnokultūrine orientacija. Gerokai supaprastindami tai galėtume pavadinti lietuvių, lenkų ir baltarusių etninio pasienio klausimu.

Projektuojamos Lietuvos autonomijos ribos, kaip matyti iš paragrafo 1, apima tuometines Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas, taip pat nedidelę dalį Kuršo gubernijos, pabrėžiant, kad šios teritorijos "nuo istoriškųjų laikų" laikomos lietuviškomis iš "etnographiškojo" atžvilgio. Taigi "etnografinės Lietuvos" samprata taip pat pakeliama į istorinių tradicijų rangą. Memorandumo autoriai aiškiai skiria "etnografinės" ir "etninės" Lietuvos sampratas. "Etninė Lietuva" - tai lietuvių, kaip etnolingvistinės bendrijos, apgyvendinta teritorija. Kartu su lietuvių, lenkų ir baltarusių etniniu pasieniu (šiuo atveju tai "nelietuviška" Vilniaus

gubernijos dalis ir visa Gardino gubernija) ši "etninė Lietuva" sudaro "etnografinę Lietuvą". Apie tai galima spręsti iš to, kad:

1) Įrodinėjant etninio pasienio priklausomumą Lietuvos autonomijai, vėlgti remiamasi istorine tradicija, t.y. teigiama, kad lietuviai šiose žemėse buvę autochtonai, o dabar (t.y. XX a.pr.) ten gyvenantys kitų tautybių žmonės - vėlesnių laikų ateiviai (neužmirškime, kad jiems pripažįstamos visos pilietinės-politinės teisės).

2) Kalbant apie tai, kad "gudai yra suslavėję lietuviai", be abejonės turima galvoje jų apgyvendintos Vilniaus ir Gardino gubernijos. Taip pat aišku, kad kalbama apie nutautėjimą tiksliai etnolingvistiniu požiūriu, tuo pačiu pripažįstant, kad šis kriterijus tautinei identifikacijai nėra lemiamas. Kaip galima spręsti iš paragrafo 1, tokiu kriterijumi laikomos šių "suslavėjusių lietuvių" istorinės šaknys ir etnokultūriniai pradai (kalbinis identifikavimas tėra vienas iš jų). Šiuo atveju nurodomi tiksliai du etnokultūrinio identifikavimo faktoriai: "kaimai su lietuviškais vardais ir lietuviška architektūra".

Analogišką išvadą galėtume padaryti ir analizuodami paragrafą 8. Reikalavimas, kad lietuvių kalba būtų pripažinta administracijos kalba tose vietose, kur lietuvių yra dauguma, tik patvirtina prielaidą, kad pilietybės institucija neignoruoja etnolingvistinių skirtumų ir kad vadinamajame etniniame pasienyje Lietuvos autonomijos suteikimo ar iškovojimo atveju būtų toleruojama daugiakalbystė net ir valstybiniame lygyje.

Tokį Lietuvos autonomijos ribų nustatymą griežtai kritikavo M.Riomeris, teigdamas, kad čia pasireiškė "nacionalistams būdingas imperialistinis pradas"⁵¹. Tačiau M.Riomerio išgirtuose Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimuose pastebėsime iš esmės analogiškus reikalavimus, tiksliai diplomatiškiau suformuluotus: konkrečiai neapibrėžus etnografinės Lietuvos ribų, etniniams pakraščiams siūloma jų valstybinės priklausomybės klausimą spręsti plebiscitu⁵².

Šalia jau minėtų Lietuvos autonomijos ribų problemų ne visai aiškus yra ir Suvalkų gubernijos klausimas. Memorandume visa Suvalkų gubernija projektuojamai Lietuvos autonomijai (paragrafas 9) galėjo būti priskirta per neapsižiūrėjimą, nes kaip prisimename, 1905 m. spalio 31

(lapkričio 13 d.) OK posėdyje, kai buvo pirmą kartą iškeltas Memorandumo klausimas, kalbėta tik apie lietuviškas Suvalkų gubernijos žemes ⁵³ (jos sudarė apie 5/6 visos Suvalkų gubernijos).

Reikalavimas Suvalkų guberniją prijungti prie Lietuvos bene ryškiausiai iliustruoja ir Lietuvos etnopolitinį atsiribojimą nuo Lenkijos. Pažymėtina, kad tai argumentuojama ne tik etnine Suvalkijos gyventojų priklausomybe (ji "apgyventa lietuvių"), bet ir istorine tradicija, teigiant, kad šios žemės priklausė Lietuvai iki pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo.

Apie tai, kad Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas ženklino Lietuvos (LDK) istorinių ir valstybingumo tradicijų perimamumą, taip pat liudija jo autorių kvietimas Rusijos monarchui neignoruoti Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio titulo (paragrafas 10). Tuo metu caro manifestuose, įsakuose ir kt. dažniausiai vartota sutrumpinta kreipimosi forma: "Mes, Nikolajus Antrasis, Visos Rusijos caras ir patvaldys, Lenkų karalius, Didysis Suomijos kunigaikštis ir kitų, ir kitų, ir kitų". Pilnoje kreipimosi formoje buvo išvardijamos kone visos Rusijos imperijoje atsidūrę šalys ir žemės, kurių suverenu skelbėsi caras (taip pat ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir atskirai - Žemaitijos kunigaikščiu). Tačiau ši forma buvo vartojama labai retai. Lenkijos ir Suomijos išskyrimas šiuo atveju reiškė ir kitokį, aukštesnį jų teisinį statusą Rusijos imperijoje. Tiek Suomijos, tiek Lenkijos valstybingumo klausimai faktiškai buvo ne tik Rusijos, bet ir tarptautinės teisės problemos. Todėl visai suprantama, kad Memorandumo autoriai tokiu būdu siekė Lietuvos statusą prilyginti Suomijos ir Lenkijos statusui. Šiuo atveju reikėtų prisiminti dažnai užmirštamą tiesą: visi trys Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, įvykdyti XVIII a. pabaigoje, buvo ne tik Lenkijos, o Lenkijos ir Lietuvos (LDK) padalijimai. Tai yra, visa tai reiškė, kad XX a. pradžioje svarstant Lenkijos valstybingumo problemas šiame kontekste neišvengiamai turėjo būti svarstomas ir buvusios LDK (ar jos žemių?) klausimas. Taip pat reikia turėti galvoje, kad Rusijos monarchas savo vardu pasirašinėjo tarptautines sutartis.

Kita vertus, jau pati Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucija, netgi tuo atveju, jeigu ją savinasi Rusijos

monarchas, įkūnija tam tikrą, nors ir nominalų, simbolinį suverenumo lygmenį.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės tradicijos jėga paremtas ir projektuotos Lietuvos autonomijos sostinės klausimas. Tuo metu lietuvių visuomenės veikėjams nekilo jokių problemų dėl lietuvių politinio ir kultūrinio judėjimo centro - juo buvo Vilnius. Klausimas - Vilnius ar Kaunas - iškilo tik XX a. I dešimtmečio pabaigoje ir buvo dirbtinai skatinamas dalies Kauno lietuvių inteligentijos. Tačiau visose lietuvių politinių partijų programose, taip pat kituose dokumentuose, Lietuvos sostine buvo nurodomas Vilnius. Šis Vilniaus pripažinimas buvo bene vienintelis istorinis argumentas, kuris lietuvių politiniams veikėjams atrodė natūralus ir savaimė suprantamas dalykas. Vilniaus problema, o gal tiksliau jos nebuvimas, turbūt ryškiausiai iliustruoja, kad visa tai buvo suvokiama kaip imanentinis procesas, tai yra, kaip Lietuvos valstybingumo šaknis simbolizuojantis reliktas. Tačiau, kaip jau minėta, ne visada šis suvokimas buvo sąmoningas. O Memorandumo autoriai, kaip matyti iš dokumento analizės, šią problemą reflektavo savimonės lygmenyje. Ji pajungta bendrai dokumente išdėstyta koncepcijai.

Memorandume kalbama, kad "lietuviai reikalauja savo tėvynei plačios autonomijos, su įsteigiamuoju seimu senovės Lietuvos sostapylėje (pabraukta mano - E.M.) Vilniuje" (paragrafas 2). Turint galvoje visą Memorandumo kontekstą, būtent, kad tai buvo Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektas, tokia formuluotė nedviprasmiškai sugestionuoja Vilniaus, kaip amžinos sostinės, įvaizdį, kuris kartu simbolizuoja ir valstybės testinumą. Šiuo atveju konstruojama schema: praeitis-dabartis-ateitis. Pateikta "įsteigiamojo seimo senovės Lietuvos sostapylėje Vilniuje" samprata savyje implikuoja ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios Lietuvos valstybės (LDK) sostinę, tuometinį (XX a. pradžios) lietuvių tautinio judėjimo centrą, planuojamos Lietuvos autonomijos sostinę ir, turint galvoje, kad Lietuvos autonomijos siekis tada buvo suprantamas kaip laikinas, tarpinis tikslas kuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę - taip pat ir šios būsimos valstybės sostinę.

Be abejonės, detaliau panagrinėję galėtume atrasti ir daugiau motyvų, pagrindžiančių istorines lietuvių tautos teises, tačiau manytume, kad ir čia išdėstytų argumentų pakanka, kad galėtume teigti, jog sąvarankiško lietuvių tautinio judėjimo veikėjai, keldami Lietuvos valstybingumo atstatymo reikalavimus, suprato istorinės motyvacijos reikšmę. Tik jos dėka ir galima kalbėti apie visapusiškai pagrįstą politinės autonomijos projektą. Dabar belieka pasiaiškinti, kokio atgarsio susilaukė Memorandumo pasirodymas ir kaip jis keitė įvairių politinių jėgų orientaciją.

MEMORANDUMO KELIAI IR KLYSTKELIAI

Memorandumo ruošimas nuo Lietuvos gyventojų nebuvo slepiamas. Dar lapkričio 3 (6) d. "Vilniaus žiniuose" buvo išspausdintas pranešimas apie tai, kad ruošiami lietuvių reikalavimai grafui Vitui, iš kurių svarbiausias - Lietuvos autonomijos reikalavimas. Taip pat pažymėta, jog šie reikalavimai "paremti ant visuotinio turinio peticijų ir pranešamųjų laiškų, idėjų vyriausybei per šiuos metus iš įvairių Lietuvos vietų"⁵⁴. Lapkričio 8 (21) d. pranešta, kad Memorandumas jau išsiųstas, dar kartą akcentuojant Lietuvos autonomijos siekį. Taip pat išvardintos dokumentą pasirašiusiųjų pavardės⁵⁵. Kaip jau žinome, Memorandumas buvo išsiųstas lapkričio 5 (18) d., o lapkričio 9 (22) d. jis jau įregistruojamas Ministrų Tarybos kanceliarijoje⁵⁶. Tolimesnė caro valdžios reakcija iš pirmo žvilgsnio atrodo stulbinanti: jau kitą - lapkričio 10 (23) dieną dokumentas išspausdinamas oficioze "Pravitelstvennyj vestnik"⁵⁷. Pažymėtume, kad iš visos Rusijos paskutinėmis dienomis gautų telegramų prioritetą suteiktas būtent šiam lietuvių Memorandumui. Taip pat į akis krinta, jog "Pravitelstvennyj vestnik" iš dešimties reikalavimų punktų išspausdino tikrai penkis (paragrafai 1,2,3,4,9), visai neužsimindamas apie įvadinę Memorandumo dalį, kurioje išdėstytas Lietuvos valstybingumo tradicijų pagrindimas, nuo tų reikalavimų neatsiejamas. Laikraštyje išspausdinti tie dokumento straipsniai, kurie deklaravo etnopolitinį Lietuvos atsiribojimą nuo Lenkijos. Ypatingai svarbus carinei administracijai buvo devinto paragrafo, kur keliamas Suvalkų gubernijos

priklausomybės Lietuvos autonomijai klausimas, publikavimas. Suvalkų gubernijos problema 1905 m. ne kartą buvo nagrinėjama lietuvių, lenkų ir rusų spaudoje ir buvo karštų lietuvių ir lenkų ginčų objektas. Carinei vyriausybei ji buvo juo labiau paranki, nes Memorandume neatsargiai kalbėta apie lietuvių pretenzijas į visą Suvalkų guberniją, nors jos dalis (tiesa, nedidelė) buvo neabejotinai lenkiška.

Antra vertus, neišspausdintas paragrafas 10, kur reikalaujama iš caro nevengti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo. Tai galėjo reikšti, pirma, kad pats LDK buvimo fakto priminimas galėjo pasitarnauti sėkmingam Lenkijos Karalystės ir LDK unijinių tradicijų interpretavimui iš lenkų pusės ir, antra, turėti tiesioginį poveikį lietuvių visuomenei (kartu ir lenkiškai kalbančiai Lietuvos ir Baltarusijos bajorijai), primenant jai apie buvusį Lietuvos valstybingumą. Kaip tik to ir vengta.

Tuo metu, 1905 m. lapkričio mėn. pradžioje, prasidėjo Lenkijos autonomijos klausimo "gesinimas". Todėl Lietuvos politinės autonomijos projektai, o tuo pat metu lietuvių-lenkų nesantaikos kurstymas, turėjo pasitarnauti Rusijos valdantiems sluoksniams sprendžiant šią problemą. Todėl neatsitiktinai po Memorandumo išspausdinimo "Pravitelstvennyj vestnik" jį paskelbė kone visi Peterburgo rusų ir lenkų dienraščiai⁵⁸. Pateko jis ir į pasaulio spaudos puslapius⁵⁹. Šiuo atveju savarankiškų lietuvių tautos politinių tikslų iškėlimas turėjo pademonstruoti Lenkijos klausimo sudėtingumą. Lenkijos valstybingumo problema nuo pat XVIII a.pab. turėjo tarptautinį pobūdį, todėl visą šį laikotarpį ji buvo daugiau ar mažiau svarstoma tiek Peterburge, tiek įvairiuose tarptautiniuose forumuose.

Be abejonės, Rusijos valdantieji sluoksniai sumaniai pasinaudojo lietuvių Memorandumu. 1905 metais stichiškas Rusijos revoliucijos vystymasis, t.y. kiekybinė jo stadija, peraugo į kokybinę - po spalio 17 d. caro manifesto atsirado galimybė sparčiau vystyti naujoms politinėms struktūroms. Pradėjo gausiai kurtis politinės partijos. Kadangi jos buvo nepakankamai stiprios tiek organizaciniu, tiek idėjiniu požiūriu, todėl caro vyriausybė gana nesunkiai prognozavo jų tolesnio vystymosi perspektyvas ir tuo pačiu koregavo jų veiklą. Neabejotina, kad analogiškas problemas Rusijos

valdantieji sluoksniai sprendė ir Lenkijoje, ir Lietuvoje, kur tą patį 1905 m. rudenį pradėjo kristalizuotis naujos politinės grupuotės. Tiesa, analogiją su visos Rusijos politiniu judėjimu galima vesti tik ta prasme, kad ir čia siekta išlaikyti galimybes valdyti visuomeninių jėgų svertus. Sparčiai politizuojantis nacionaliniam judėjimui, Rusijos valdantiems sluoksniams iškilo uždavinys iki minimumo sumažinti bet kokius lenkų ir lietuvių politinių grupuočių kontaktus. Šiuo požiūriu ypatingai svarbu buvo atriboti nuo lietuvių tautinio judėjimo baltarusius, "Lietuvos lenkus" ir "lenkiškai kalbančius lietuvius", t.y. Lietuvos (tiksliau, Lietuvos ir Baltarusijos) bajoriją. Šis sluoksnis, daugiau ar mažiau paliestas etnolingvistinės ir apskritai etnokultūrinės polonizacijos, tuo metu taip pat kūrė įvairius Lietuvos valstybingumo atstatymo planus. Tiesa, Lietuvos statusas šiuose planuose, priklausomai nuo politinės orientacijos, buvo nevienodas, jis įvairavo nuo Lietuvos ir Baltarusijos savivaldos Lenkijos autonomijos sudėtyje iki Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tiesiogiai subordinuotos Peterburgui, turint galvoje visiškai savarankiškos LDK perspektyvą. Todėl šiuo atveju carinės politikos vykdytojams svarbiau buvo skatinti savarankiško lietuvių tautinio judėjimo politizavimą (be abejo, pasiliekant galimybę jį kontroliuoti), kuris turėjo eliminuoti bet kokias lenkų ir lietuvių nacionalinių judėjimų integravimosi galimybes, tuo pačiu neutralizuojant Lietuvos bajoriją, kaip potencialų šios integracijos veiksnį.

"Vilniaus žinios" Memorandumą paskelbė tikrai 1905 m. lapkričio 13 (26) d.⁶⁰, t.y. po to, kai jis buvo išspausdintas daugelyje Peterburgo ir Maskvos laikraščių. Kuo būtų galima paaiškinti šį delsimą? L.Giros teigimu, Memorandumo publikavimą stengiasi nukelti į kuo artimesnę lietuvių suvažiavimų dieną, kad nebūtų užmiršti jame išdėstyti lietuvių tautos reikalavimai⁶¹. Be abejo, tai galėjo būti viena iš priežasčių, juo labiau, kad palyginti neseniai buvo pasirodęs ir "Atsišaukimas į lietuvių tautą" (XI.11 n.st.), kuris atkamptas Lietuvos kaimo vietoves pasiekė žymiai vėliau negu Vilniaus ar Kauno skaitytojus. Kita vertus, matyt, laukta caro valdžios reakcijos į Memorandumą. Juk Rusijos laikraščiai jį publikavo XI.10-12 (23-25), o "Vilniaus žinios",

kaip minėta, tuojau po to - XI.13 (26), likus vos 8 dienoms iki Lietuvos suvažiavimo. Be to, "Vilniaus žiniuose" buvo išspausdintas visas Memorandumo tekstas. Aišku, Rusijos valdantiejiems sluoksniams ši Memorandumo istorija tebuvo mažai reikšmingas epizodas toje sudėtingoje 1905 m. rudens politinėje situacijoje. Tačiau šis epizodas puikiai iliustruoja, kaip sumaniai buvo pasinaudota "lietuviška situacija", realizuojant carinę nacionalinę politiką, kurios pagrindinis principas buvo "skaldyk ir valdyk". Lietuvos suvažiavimo rengėjams, priešingai, tokia santykinai palanki caro valdžios reakcija į Memorandumą turėjo didžiulę reikšmę. Memorandumas be Lietuvos valstybingumą pagrindžiančių momentų kartu sprendė ir konkrečius, su Lietuvos suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Pirmiausia, patys suvažiavimo organizatoriai pripažįsta, kad jis buvo išsiųstas tuo metu, kai dar abejota suvažiavimo sėkme⁶². Memorandumo paskelbimas centriniuose laikraščiuose iš esmės reiškė išoriškai neutralią Rusijos vyriausybės poziciją. Vietinės caro administracijos leidimas surengti suvažiavimą faktiškai tapo nebereikalingas. Suaktyvėjus politiniam gyvenimui tiek Rusijoje, tiek Lietuvoje ir pakilus naujai streikų ir demonstracijų bangai, 1905 m. lapkričio-gruodžio mėn. išryškėjo ir Rusijos valdančiųjų sluoksnių pasimetimas. Todėl Lietuvos suvažiavimo rengėjams tokia centrinės valdžios pozicija tapo puikia priedanga prieš vietinius caro pareigūnus, kurie taip pat nebuvo labai priešiški suvažiavimo organizavimui⁶³, tik, be abejonės, nesitikėjo, kad jo mastas bus toks didelis.

Kita vertus, Memorandumo teiginiai, reikalavę neatidėliojant spręsti to meto situacijoje iškilusius svarbiausius tautos uždavinius, buvo geras orientyras vykstantiems į suvažiavimą. "Atsišaukime į lietuvių tautą" buvo tikrai užsiminta apie "Lietuvos politinį padėjimą". Memorandume visi politiniai reikalavimai jau buvo suformuluoti atvirai ir aiškiai. Galima atkreipti dėmesį, kad jame neužfiksuoti kokie nors partiniai-partikuliariniai tikslai ar interesai, nors visi jį pasirašiusieji - J.Basanavičius, M.Davainis-Silvestraitis, D.Malinauskis ir kun. J.Ambraziejus - buvo tautiniai demokratai. Galbūt tai galima sieti su tautinių demokratų siekiu partinę veiklą derinti su

politinio-koordinacinio centro vaidmeniu, kurio funkcijas jie bandė atlikti tiek organizuodami Lietuvos suvažiavimą, tiek ir po jo⁶⁴. Tokią prielaidą patvirtina ir Memorandumo turinio analizė, leidžianti be jokių abejonių teigti, kad šis dokumentas buvo skirtas konsoliduoti visą tautą, visas politines partijas ir grupuotes, siekiant bendrų tikslų. Beje, Memorandumą galima laikyti ir pirmuoju TLDP programiniu dokumentu, nors pati partija išformino truputį vėliau. TLDP programoje, įstatuose, manifeste ir kituose dokumentuose, kurie buvo parengti 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje, aptinkame tas pačias, kaip Memorandume, idėjines-politines nuostatas.

Rusų ir lenkų laikraščiams išspausdinus ne visą Memorandumo tekstą, o tik kai kuriuos reikalavimų punktus, Lenkijos ir lenkiškai kalbanti Lietuvos visuomenė negalėjo susidaryti autentiško vaizdo apie šį dokumentą ir jo reikšmę lietuvių nacionaliniam judėjimui. Tuo labiau negalėjo jame įžvelgti galimybės kontaktuoti su šiuo judėjimu. "Vilniaus žinias", paskelbusias visą Memorandumą, skaitė tik nedidelė lietuviškai suprantanti lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės dalis (pavieniai dvarininkijos ir apskritai bajorijos atstovai). Todėl visai nenuostabu, kad šie sluoksniai Memorandumo pasirodymą priėmė priešišškai⁶⁵ arba abejingai⁶⁶.

Memorandumas turėjo nemažą įtakos Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimams. Juose mes nerasime problemų, apie kurias nebūtų kalbėta Memorandume. Nors Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas yra išsamesnis, tačiau Vilniaus Seimo nutarimuose kai kurie Memorandumo teiginiai išplėtoti, pvz., nurodyti būdai iškovoti autonomiją, konkrečiau sprendžiami valsčių ir mokyklų klausimai ir kt. Tačiau svarbiausias dalykas, kad Seimo nutarimuose Lietuvos autonomijos siekis buvo patvirtintas visos tautos per savo atstovus, atsiųstus į šį Seimą (be abejo, iki "klasikinio" atstovų rinkimo buvo dar toloka, šalia rinktų atstovų Vilniaus Seime galėjo dalyvauti beveik kiekvienas norėjęs). Jis buvo patvirtintas visu socialinių sluoksnių ir politinių partijų bei grupuočių. Tačiau Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimuose atspindėta tik tautos apsisprendimo teisė. Pavyzdžiui, netgi Suvalkų gubernijos priskyrimas

Lietuvos autonomijai motyvuojamas tik vienu argumentu: į Lietuvos suvažiavimą atvykę Suvalkų gubernijos lietuviai vienbalsiai išreiškė norą įėti į šią autonomiją. Memorandume šalia šitos - apsisprendimo - akcentuojamos ir istorinės lietuvių tautos teisės, kurias jau aptarėme ankstesniame skyriuje. Todėl kyla klausimas ar Memorandume išdėstytas šių teisių pagrindimas leidžia kalbėti apie naujai besiformuojančią srovę savarankiškame lietuvių nacionaliniame judėjime? Ar galima šiame dokumente pateiktą Lietuvos autonomijos projektą traktuoti kaip tam tikrą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės modifikaciją?

Pirmiausia, nereikia užmiršti, kad Memorandumas sprendė konkrečius, su Lietuvių suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Šio dokumento rengėjai vadovavo toms jėgoms, kurios suvažiavimo išvakarėse siekė konsoliduoti lietuvių visuomenę. Todėl vargu ar galima teigti lietuvių tautiniame judėjime egzistavus atskirą srovę, juolab, kad šios grupuotės (t.y. tautinių demokratų) ryšiai su Lenkijos ir Lietuvos lenkais, o taip pat su baltarusiais, buvo minimalūs. Kita vertus, nors Memorandume suformuluota Lietuvos autonomijos idėja atitiko savarankiško lietuvių tautinio judėjimo uždavinius, tačiau tai jau buvo nauja pakopa pagrindžiant lietuvių tautos teises, kuri žymėjo šio judėjimo subrendimą perimti LDK kultūrinį ir politinį paveldą.

Memorandume kalbėta apie Lietuvos valstybingumo tęstinumą, tačiau skirtingai nuo LDK, šis valstybingumas jau kitų parametrų. Projektuojamas Lietuvos valstybės atkūrimas lietuvių etnoso pagrindu ir maždaug jo apgyventoje teritorijoje. Tuo pačiu pretenduojama tik į dalį LDK paveldėjimo teisių.

Šis autonomijos projektas griežtai skiriasi nuo kitų tuometinių, nes ženklina Lietuvos etnopolitinį atskirumą ne tik nuo Lenkijos, bet ir nuo sudėtinių buvusios LDK dalių. Įdomu pažymėti, kad deklaruojant lietuvių tautos suverenias teises jos apgyventose žemėse, absoliučiai nekalbama apie būsimus santykius su kitais kraštais, įėjusiais į LDK (Baltarusija, Ukraina) ir su Lenkija. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog smerkiamos tiktai polonizacinės tendencijos, tačiau neneigiami eventualūs ryšiai su lenkų politinėmis

jėgomis. Apie tai iš viso nekalbama. Todėl peršasi išvada, be abejo, hipotetinė, kad šis klausimas paliekamas atviras ir priklausomai nuo politinių aplinkybių gali būti sprendžiamas kitaip. Juk ateityje, naikinant XVIII pab. įvykusių Lietuvos (LDK) ir Lenkijos padalijimų pasekmes ir svarstant Abiejų Tautų Respublikos suverenių teisių paveldėjimo klausimus, neišvengiamai turėjo formuotis naujos prielaidos santykiams tarp Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos. Kokie bus šie santykiai, tuomet niekas tiksliai negalėjo pasakyti.

Memorandume suformuluotą suverenių lietuvių tautos teisių realizavimo projektą galima vadinti akcija, kuria remiantis buvo įmanoma patraukti į savo pusę Lietuvos (tiksliau - Lietuvos ir dalies Baltarusijos) bajorų luomą. Tuo metu dar nebuvo aišku, kokia bus būsima Lietuvos valstybė. Šiuo požiūriu netgi nepriklausomą Lietuvos valstybę etnografinėmis ribomis galima vadinti LDK variacija, lygiai taip pat, kaip ir, pavyzdžiui, 1916 m. sausio mėn. J.Kriaučiūno, S.Banaičio ir A.Jakšto-Dambrausko pateiktą projektą atkurti LDK, kurios sudėtinėmis dalimis turėjo būti Lietuva, Baltarusija ir Latvija. Tiek šio sumanymo, tiek ir mūsų nagrinėjamo Memorandumo autoriai kėlė suvereninių lietuvių tautos teisių paveldėjimo klausimą. Pirmu atveju suverenumas apribojamas, perleidžiant dalį šių teisių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, antruoju - visos teisės paliekamos lietuvių tautai. Tai LDK politinio paveldo problemos kėlimas iš esmės.

Memorandumas vienas pirmųjų pradeda LDK atkūrimo projektą, kuriuos ruošė įvairios politinės grupuotės Lietuvoje, Lenkijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje, sąrašą. Tų projektų nemažai pasirodė 1905-1914 m., tačiau ypač daug - 1915-1920 metais.

Literatūra:

¹ Меморандум, поданный Литовской депутацией Его Сиятельству графу С. Ю. Витте. Председателю Совета Министров (toliau - Меморандум) // Lietuvos MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraščių skyrius (toliau - LKLI RS). - F22 - 1440. - Vilniaus Seimo medžiaga. - L. 21-22.

² Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwow, 1908.-S.426-432.

³ B-ka M. (Biržiška M.) Didysis Vilniaus Seimas // Lietuviškoji Enciklopedija. - K., 1937. - T. 6. - P.695-696; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. [naujajį gyvenimą. - Los Angeles, 1953. - T.11. - P.124.

⁴ b.p. (Janulaitis A?) Nauji "tautos" gelbėtojai // Darbininkų Balsas. - 1905. -Nr.11/12.-P.341; Lizdeika J. (Janulaitis A.) Žinios iš Lietuvos // Kova.-1906.I.13.-Nr.3.-P.19.

⁵ Kapsukas V. Raštai.-V., 1971.-T.10.-P.379-380.-V., 1978.-T.12.-P.44-454.

⁶ Ten pat.

⁷ Меморандум.-L.22.

⁸ Janulaitis A. Op.cit.

⁹ Jurginis J. 1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje.-V., 1958.-P.99. Lietuvos TSR istorija. Nuo 1861 iki 1917 metų.-V., 1963.-T.2.-P.331. Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje. 1895-1914 m.-V., 1971.-P.170; Sprindis A. Povilas Višinskis.-V., 1978.-P.272. История Литовской ССР (с древнейших времен до наших дней). Вильнюс, 1978. С.264. Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. - V., 1985. - T.1. - P.332; kt. veik.

¹⁰ Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.15, 16,20.

¹¹ Römer M. Op.cit. - S.430.

¹² Ten pat. - P.431-432.

¹³ Ten pat. P.432.

¹⁴ Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. - Op.cit. - P.124.

¹⁵ B-ka M. (Biržiška M.) Didysis Vilniaus Seimas. - Op.cit.-P.695.

¹⁶ Ruseckas P. Didysis Vilniaus Seimas.- K., 1930.- P.15; Vileišis J. Iš kovos laikų // Lietuvos Žinios.- 1925.XII.13.- Nr.281; kt.veik.

¹⁷ Malinauskas D. Didžiojo Lietuvos Seimo 20 metų sukaktuvių reikalui. // Lietuvis.-1925.VIII.7.- Nr.31.-P.7-8; Malinauskas D. Didžiojo Lietuvos Seimo įvykdymo priežastys. // Lietuvis.-1925.VIII.14.-Nr.32.-P.6.

¹⁸ Kriaučiūnas J. Didžiojo Vilniaus Seimo 1905 m. genezis. // Lietuva.- 1925.VIII.20.-Nr.184.

¹⁹ Gira L. Didysis Vilniaus Seimas. // Lietuvos Aidas. - 1917.IX.22.-Nr.6.

²⁰ Mackevičius R. D-ro Jono Basanavičiaus atminčiai.-V., 1928.-P.55-56.

²¹ Gira L. Didysis Vilniaus Seimas.-Op.cit.

²² Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.L.1-23.

²³ Miknys R., Motieka E. Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės politinės kūrimosi aplinkybės (toliau - TLDP) // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos.-V., 1990.-T.1.-P.80-125.

²⁴ P-tis (Vileišis J.) Lietuvių reikalavimai // Varpas.-1905.-Nr.4-5.-P.41-42; P-tis (Vileišis J.) Iš Lietuvos inteligentų suvažiavimų nutarimų. // Varpas.-1905.- Nr.7-8.-P.73-76; Kairys S. Tau, Lietuva,-Boston, 1964.-P.118-119.123; kt. veik.

²⁵ Miknys R., Motieka E. TLDP.-P.96, 109.

- 26 Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.9.
- 27 Gira L. Didysis Vilniaus Seimas // Lietuvos Aidas.-1917.IX.27.-Nr.8; Bortkevičienė F. Neklaidinkit visuomenės // Lietuvos žinios.-1930.XII.10.-Nr.281; Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizacija // Proskyna.-1990.-Nr.4(7).-P.236, 239.
- 28 Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.11.
- 29 Bortkevičienė F. Povilas Višinskis. // Lietuvos Ūkininkas.-1930.XI.27.-Nr.48; Būtėnas J. Povilas Višinskis.-K., 1936.-P.106; kt.veik.
- 30 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.12-14.
- 31 Atsišaukimas į lietuvių tautą, Lietuviai ir lietuvės! // Vilniaus Žinios.-1905.X.29(XI.11).-Nr.254.
- 32 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.14.
- 33 Vilniaus Žinios.-1905.-Nr.257,259 ir kt.
- 34 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.15.
- 35 Ten pat.
- 36 Ten pat.
- 37 Ten pat.-L.16.
- 38 Ten pat.
- 39 Vileišis J. Iš kovos laikų.-Op.cit.
- 40 Malinauskas D. Didžiojo Lietuvos Seimo 20 metų sukaktuvių reikalai.-Op.cit.
- 41 Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.20.
- 42 Ten pat.
- 43 Apte Lietuvos autonomiją. "Memorandum" // Vilniaus Žinios.-1905.XI.13.(26).-Nr.267.
- 44 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.14.
- 45 Меморандум. - L.22.
- 46 b.p. (Janulaitis A?) Nauji "tautos" gelbėtojai.- Op.cit.; B-ka M. (Biržiška M.) Didysis Vilniaus Seimas.-Op.cit.
- 47 Vileišis J. Iš kovos laikų.-Op.cit.; Bortkevičienė F. Povilas Višinskis.-Op.cit.; Būtėnas J. Povilas Višinskis.-Op.cit.; kt. veik.
- 48 Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime.-V., 1968.-P.71.
- 49 Aleksandravičius E. Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje. XVIII a. pabaiga - XIX a. pradžia. // Kultūros barai.- 1989. - Nr.10.-P.75.
- 50 Ten pat. - P.63.
- 51 Römer M.-Op.cit.-S.431.
- 52 Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai. // Vilniaus Žinios.-1905.XI.24(XII.7).-Nr.276.
- 53 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.15.
- 54 Atbalsiai. Vilniuje. // Vilniaus Žinios.-1905.XI.3(16).- Nr.258.
- 55 Atbalsiai. Vilniuje. // Vilniaus Žinios.-1905XI.8(21).-Nr.262.

- 56 Центральный Государственный Исторический архив СССР. г. Ленинград. Ф. 1276. Оп. 1. Д. 109. Письма 9 ноября 1905 года.
- 57 Правительственный вестник. 10(23) ноября 1905 г. Нр. 243
- 58 Петербургские ведомости. 11(24) ноября 1905 г. Нр. 258. Новое время. 11(24) ноября 1905 г. Нр. 10653. Русское слово. 11(24) ноября 1905 г. Нр. 283; ir kt.
- 59 b.p. (Janulaitis A?) Nauji "tautos" gelbėtojai.- Op.cit.
- 60 Žr. 43 išnaša.
- 61 Gira L. Didysis Vilniaus Seimas. // Lietuvos Aidas.-1917.IX.22.-Nr.6.
- 62 Malinauskas D. Didžiojo Lietuvių Seimo įvykdymo priežastys.- Op.cit.; Klimaitis Pr. Didysis Vilniaus Seimas. // Židinys.-XIII.1931.-Nr.2.-P.159.
- 63 Römer M.-Op.cit.-S.419-422; Smetona A.Prieš melų ginklą. // Lietuvis.-1925.XII.18.-Nr.50.-P.3; Ruseckas P. Didysis Vilniaus Seimas.1905-1930.-K.,1930.-P.25; Klimaitis Pr. Didysis Vilniaus Seimas.-Op.cit..-Nr.2.-P.157.-Nr.4.-P.372-373.
- 64 Miknys R., Motieka E. TLDP.-P.101-102.
- 65 Kriaučiūnas J. Didžiojo Vilniaus Seimo 1905 m. genezis.-Op.cit.
- 66 Uchwala Litwinow. // Kurjer Litewski.-1905.XI.12(25).-Nr.61; ir kt.

